Sosyoekonomi

2019, Vol. 27(41), 129-150

RESEARCH ARTICLE

ISSN: 1305-5577
DOI: 10.17233/sosyoekonomi.2019.03.07
Date Submitted: 07.02.2019
Date Revised: 17.05.2019
Date Accepted: 27.05.2019

Neoliberal Politikaların Türkiye'de Kadın İstihdamına Etkisi

Şeyda GÜDEK-GÖLÇEK *(http://orcid.org/0000-0001-8753-2998), Department of Political Science and International Relations, Niğde Ömer Halisdemir University, Turkey; e-mail: seydagudek@ohu.edu.tr*

The Impact of Neoliberal Policies on Women's Employment in Turkey

Abstract

With the global expansion of neoliberalism since the 1970s. Many developing countries has adopted export-led growth model like Turkey. Changes in production processes and reduction of the state's pro-labor audit with neoliberal policies have had a direct impact on labor markets by transforming the forms and areas of employment into a more flexible an informal character. However, women's labor has been adversely affected by patriarchy which includes gender ideology and practices. While in most places -adopted this growth model- women labor has taken place the main locomotive of production, a similar increase has not experienced in Turkey that adopted same growth model in recent time and had similar patriarchal condition with these countries. Therefore, in the study, it is aimed to understand the effect of neoliberal policies on women's employment in Turkey. At this point, data from the TURKSTAT household surveys and field studies were used for employment data. In conclusion, it is seen that the rate of women's employment has not increased while employment quality has deteriorated in a manner consistent with global trends due to Turkey's specific economic conditions, the impact of private and public patriarchy.

Keywords : Neoliberalism, Labor, Informal and Flexible Employment, Private and Public Patriarchy.

JEL Classification Codes : J08, J16, E24.

Öz

1970'li yıllardan itibaren neoliberalizmin küresel ölçekte yayılması ile birlikte, kalkınmakta olan Türkiye gibi pek çok ülke ihracata dayalı büyüme modelini benimsemiştir. Neoliberal politikalar ile üretim süreçlerinde meydana gelen değişimler ve devletin emek yanlısı denetimlerinin azalması istihdam biçimlerini ve alanlarını daha esnek ve enformel bir niteliğe dönüştürerek, emek piyasalarına doğrudan etki etmiştir. Ancak özelde, toplumsal cinsiyetçi ideolojileri ve pratikleri içeren patriyarka nedeni ile kadın emeği daha olumsuz etkilenmiştir. Bu büyüme modelini benimseyen çoğu yerde, kadın emeği üretimin başlıca lokomotifi olurken bu ülkeler ile yakın tarihlerde aynı büyüme modelini benimseyen ve benzer patriyarkal koşullara sahip olan Türkiye'de kadın istihdamında benzer bir artış yaşanmamıştır. Bu nedenle çalışmada, neoliberal politikaların Türkiye'de uygulanmasının kadın istihdamına etkisinin anlaşılması amaçlanmıştır. Bu noktada istihdam verileri için TÜİK hane halkı araştırmalarından ve konuya ilişkin yapılan alan çalışmalarından yararlanılmıştır. Sonuçta, Türkiye'nin özgül ekonomik koşullarının, özel ve kamusal patriyarkanın etkisi nedeni ile kadın istihdamının niceliği artmazken, niteliğinin küresel trend ile uyumlu bir biçimde kötüleştiği görülmüştür.

Anahtar Sözcükler : Neoliberalizm, Emek, Enformel ve Esnek İstihdam, Özel ve Kamusal Patriyarka.

1. Giriş

İnsanın çalışma kapasitesini ima eden emek ve bununla üretimin yabancılaştırıcı ilişkisi kapitalist sistemin en temel dayanağını oluşturmaktadır. Üretim araçlarının kontrolünün tekeline sahip olan sermaye ile üretim süreçlerinde istihdam edilmek için beden gücünden başka satacak varlığı olmayan mülksüzleştirilmiş emeğin teşkil ettiği piyasa ekonomisi kapitalizmin özünü oluşturmaktadır (Marx, 2011: 181). Bu piyasa, içindeki her şey gibi emeği de metalaştıran ve bu anlamda insan topluluklarını eşi görülmemiş bir tek düzeliğe indirgeyen bir yapıdır. Ancak bu yapı ve bileşenleri, verili ya da tarih dışı değil aksine "*emek ve parayı meta olarak gösteren bir takım kurumsal değişiklikler aracılığıyla gerçekleştirilen siyasi bir proje*" olarak meydana gelmiştir (Polanyi, 2009: 96).

Emeğin kendisinin piyasada metalaştırılmış olmasına karşın, üretim süreci bütünü ile metalaşmış değildir (Mandel, 2013: 391). Polanyi emeği, salt ampirik bir meta olarak görmemekte, yaşamın yanında yer alan bir insan faaliyeti olarak değerlendirmekte ve bu açıdan emeğin sosyal boyutunu işaret etmektedir (Polanyi, 2009: 119). Emeğin toplumsal boyutu önemli olmakla birlikte, bu önem kadın emeği söz konusu olduğunda ayrıca belirgin hale gelmektedir. Nitekim kadın emeğinin piyasadaki istihdam biçimlerini ve oranlarını belirleyen yalnızca ekonomik ilişkiler değil, bu ilişkilerin toplum yapısı, daha özelde patriyarka[1] ile oluşturduğu kompozisyondur.

Bu açıdan bir ülkede kadın emeğinin durumu ve istihdamın yapısının cinsiyete göre farklılaşması, kapitalist üretim biçimine eklemlenmesinin, o ülkede egemen olan özel ve

---

[1] *Latince pater (baba) ve archie (köken, egemenlik, erk) sözcüklerinin birleşiminden oluşmakta ve baba/köken otoritesi anlamına gelmektedir. Feminist literatürde patriyarka konusunda çeşitli tartışmalar yapılmakta ve patriyarkaya yaklaşım çeşitlilik göstermektedir. Kuramların toplumsal cinsiyet ve cinsiyet ayrımına epistemolojik yaklaşımlarının farklılığı ve baba ya da koca egemenliği tartışmaları yapılmaktadır. Konunun dışına çıkmamak adına, bu çalışmada kavram genel anlamda erkek egemenliğini ifade edecek şekilde genişletilerek kullanılmaktadır. Özel patriyarka, ev içi alanda toplumsal cinsiyetçi iş bölümü nedeni ile kadınları ev işleri, çocuk, yaşlı ve hasta bakımından oluşan ev hizmetlerinden sorumlu tutmaktadır. Bu iş bölümünde erkek kamusal alanda istihdam edilirken, kadının çalışması hanedeki erkeğin (baba veya koca) onayına bırakılmaktadır. Kamusal patriyarka bunun aksine kadınları kamusal alandan dışlamamakta fakat toplumsal cinsiyetçi iş bölümü ile katılmalarına dayanmaktadır. Kamusal patriyarkanın başlıca aktörü olarak devlet, kadınların emek piyasasında ikinci konumlarını, düzenleme ve uygulamaları ile sürdürmektedir. Kadınların eşitsiz ve olumsuz koşullarda istihdama katılması sağlanarak, özel patriyarka korunmaktadır. Bu açıdan, özel patriyarkanın önemli bir biçimi olan kamusal patriyarka ile arasında diyalektik bir ilişki bulunmaktadır.*
Emek piyasalarında, iki cinsiyet arasındaki eşitsizlik ise kapitalizm ve patriyarka arasındaki simbiyotik ilişkiden kaynaklanmaktadır. Kadının ev içi emeğinin üzerinde işleyen özel patriyarka, emek piyasasında ücretli kadın emeğinin kaderini tayin etmektedir. Bu bağlamda sermaye, patriyarkal ilişki biçimlerine yaslanarak hem kendi ihtiyaçlarına meşruiyet hem de patriyarkal bağlara güvence sağlamaktadır. Patriyarka işgücü piyasasında kadınları güçsüz bir konuma itmekte, bu konumda kapitalizm daha düşük ücretle ve keyfiyetle kadın emeğini kullanmaktadır. Kadın emekçiyi daha düşük ücretlendiren ve istediğinde işine son veren kapitalist yapı, kadının kocasına ya da ailedeki diğer erkeğe olan ekonomik bağımlılığını devam ettiren bir kısır döngü yaratmaktadır. Ücretli kadın emeğinin, kapitalist ekonomik sistemde oynadığı rolün temelini, emeğin bu iki kıskaç arasında şekillenmesi oluşturmaktadır.

kamusal patriyarka ile ilişkisinin karmaşık bir sonucu olarak belirmektedir. Bu nedenle kapitalizmin 1970'lerde girdiği krizden çıkış yolunu, neoliberal politikaları küresel ölçekte tahkim etmekte bulduğu dönemde, geç kapitalistleşen ülkelerde kadın istihdamı ciddi derecede farklılaşmaktadır.

Neoliberal politikaların küreselleşmesi için, ithal ikameci sanayileşme modelinin krizin kaynağı olarak gösterilmesinin ardından, sermayenin önündeki engellerin kaldırılması ve ihracata yönelik kalkınma modeli ise krize çözüm olarak sunulmuştur (Harvey, 2015: 18-19). Kapitalizmin bu krizden çıkış yolu, çevre ülkelere doğru sermaye akışı olmuştur (Mandel, 2013: 316-317). WB, IMF ve WTO gibi örgütlerde bu yeni sistemin kurucu oyuncuları olarak, özellikle kapitalist sisteme geç eklemlenen devletlere neoliberal politikaları dayatmışlardır. Bu sayede sermaye, hareket kabiliyetini arttırmış ve üretim süreçlerinin bir kısmını, özellikle de emek yoğun olanlarını, ucuz ve bol emek potansiyeli bulunan çevre ülkelere kaydırmıştır (Wallerstein, 2011: 62-63).

Krizin emek piyasasına yansıması üretim sisteminde meydana gelen değişim ile olmuştur. Kitlesel üretim piyasalarının doyuma ulaşması, yaşanan krizde kitlesel üretim teknolojilerinin maliyetleri azaltmada yetersiz kalması, artan uluslararası rekabet ortamının temelini ürün çeşitliliğinin ve yeniliğinin teşkil etmesi, üretim sistemlerinin parçalanmasına ve esnekleşmesine neden olmuştur. Kitlesel üretimin yerine geçen küçük ölçekli ve esnek uzmanlaşmaya dayalı üretim, uluslararası firmalar ile alt-sözleşmeler yolu ile merkez birim çevresinde üretim hızı önceden programlanmış fason birimler (taşeron işletmeler) aracığı ile sağlanmaktadır. Bu strateji, üretim sürecinde ortaya çıkan âtıl zamanı, stokları kaldırmakta ve üretim mekanının evlere taşınması gibi işgücünün bileşenlerinde maliyeti azaltmayı mümkün kılmaktadır. Aynı zamanda bu strateji, devletler tarafından kapitalizmin geldiği aşamada, işsizliğe bir çözüm ve aile ile iş yaşamının uzlaşmasında bir politika olarak görülmüştür.

Sermayenin sınır ötesi hareketliliği ve bunun ulusal ekonomilerin, uluslararası ekonomiyle bütünleşmesinin tek yolu olarak öne çıkarılması, üretim süreçlerinde meydana gelen değişiklik ve bunun istihdam biçimine yansıması ise devletin denetim alanını daraltmasına neden olmuştur (Aykaç-Yanardağ, 2010: 200) Üretim stratejisinde vuku bulan değişiklik ve devletin emek yanlısı denetimdeki etkisinin azalması, doğal olarak emek piyasasına birincil derecede etki etmiştir. Bu yeni stratejide işçiler, üretimin toplu şekilde yapıldığı belirli bir mekânda, bir takım hizmet sözleşmeleri ile tam gün süreyle çalışmak yerine; geçici veya dönemsel çalışma, kısmi zamanlı çalışma, evde çalışma, ödünç iş ilişkisi, parça başı çalışma ve tele-çalışma gibi klasik istihdam modelinin dışında çalışmaya başlamışlardır. Yeni çalışma stratejisi, işçileri birbirinden izole ettiği için, genelde işçilerin örgütlenme ve toplu iş sözleşmesi gibi haklarını da olumsuz etkilemiştir. Emek piyasası gittikçe daha esnek (düzensiz, örgütsüz, iş yeri dışında) ve enformel (kayıt dışı) bir alan olmaya başlamıştır. Daha özelde ise iş güvenliğinden ve sürekliliğinden uzak, hiçbir sosyal güvenliğin bulunmadığı, sosyal yardımlardan ve yan ödemelerden mahrum olan esnek ve enformel çalışma biçimlerinde, toplumsal cinsiyetçi ideolojileri ve pratikleri içeren patriyarka nedeni ile, kadın emeğin durumu daha kırılgan hale gelmiştir.

Emek piyasasında yaşanan bu değişimler, yer kürenin her yerindeki kadın emeğini olumsuz etkilemiştir fakat etki her yerde aynı şekilde olmamıştır. Bu süreçte, kalkınmakta olan ülkelerinin çoğu ihracata dayalı büyüme modeline geçmiş ve Güneydoğu Asya ve Latin Amerika'da görüldüğü gibi bu modelde üretiminin başlıca lokomotifi kadın emeği olmuştur. Buna karşın, yerel koşullarındaki ve kamusal patriyarkal ilişkilerdeki farklılık nedeni ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da kadın istihdamında benzer bir artış görülmemiştir (Mies, 1998: xv; Sequino, 2000: 33).

Ancak Türkiye, kadın istihdamındaki[2] düşüş bağlamında, bu ülkelere göre özgül bir konumda bulunmaktadır (Birleşmiş Milletler, 2016: 18-19). Güneydoğu Asya ve Latin Amerika ülkeleri ile aynı tarihlerde benzer kalkınma stratejileri benimseyen ve toplumsal anlamda benzer patriyarkal yapıya sahip olan Türkiye'de, kadın istihdamı bu ülkelerin aksine azalma eğiliminde olmuştur. Bu durum Dünya Bankası ve Devlet Planlama Teşkilatının 2009'da hazırladığı bir raporda "*Türk bilmecesi*" olarak geçmiştir (Memiş vd., 2017: 165). Bununla birlikte, bu yeni dönemde, tüm dünyada olduğu gibi, kadın istihdamının, artan esnekleşme ve enformelleşme eğilimi nedeni ile, niteliğinin değiştiği görülmektedir. Bu değişim sonucunda kayıt-dışılığın yarattığı güvencesizlik ve sorunlar kadın emeğinin sömürüsünün artmasına neden olmuştur. Bu sürecin nihayetinde, Türkiye'de emek piyasasında kadınların dezavantajlı konumları derinleşmiştir.

Bu nedenle çalışma öncelikle 1980'lerde ihracata dayalı kalkınma modeli ve yapısal uyum programları çerçevesinde uygulanmaya başlayan neoliberal politikaların, Türkiye'de kadın istihdamının azalışının nedenleri üzerinde durulmaktadır. Ardından kadın istihdamının niteliğinin değişimi, enformel kadın istihdamı konusunda yoğunlaşılarak ele alınmıştır. Bu kısmın konusunu, kadınların esnek ve enformel istihdamının nasıl gerçekleştiği, emek sömürüsünün boyutları ve bunun nedenleri oluşturmaktadır. Son olarak enformel istihdamın yerleşmesini sağlayan iç faktörler olarak, özel ve kamusal patriyarkanın etkisi üzerinde durulacaktır. Sonuç kısmında ise kadın istihdamında meydana gelen eşitsiz ve olumsuz yapının değiştirilebilmesi adına politika önerilerini içermektedir. Çalışma istihdam üzerinde yoğunlaştığı için kadın emeği, değişim değeri ile sınırlandırılmış ve kullanım değeri yaratan ev içi emek kapsamın dışında bırakılmıştır. Kadın emeğinin sömürüsü söz konusu olduğunda çok önemli bir boyutu teşkil eden ev içi alan, özel patriyarka ile kısmen değinilmekle birlikte çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır.

---

[2] *İstihdam verileri için TÜİK hane halkı araştırmalarından yararlanılmıştır ve bu nedenle istihdam kavramından TÜİK ölçümlerinde kullanılan istihdam tanımı anlaşılmalıdır. Buna göre, işbaşında olanlar ve işbaşında olmayanlar grubuna dahil olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki tüm nüfus istihdam edilen nüfustur. İşbaşında olanları, yevmiyeli, ücretli, maaşlı, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak referans dönemi içinde en az bir saat bir iktisadi faaliyette bulunan kişiler oluşturmaktadır. İş başında olmayanlar ise işi ile bağlantısı devam ettiği halde, referans haftası içinde çeşitli nedenlerle işinin başında olmayan kendi hesabına ve işverenlerden oluşmaktadır.*

2. Kadın İstihdamının Nicel Değişimi ve Nedenleri

Türkiye'de kadın istihdamının azalmasının arkasında birkaç neden bulunmaktadır ve esasında bu süreç 1950'lerde başlamıştır. Bu sürecin derinleşmesi ise neoliberal politikalar çerçevesinde 1980'li yıllardan itibaren gerçekleşmiştir. 24 Ocak 1980'de kabul edilen, ihracata dayalı sanayileşme modeli, bir kalkınma stratejisi olarak benimsenmiş ve hızla hayata geçirilmiştir. Aynı yıllarda uygulanmaya başlayan yapısal uyum programları ile piyasada devletin denetiminin azalması, kadın istihdamının ve işgücüne katılım oranının düşüşünü hızlandırmıştır.

Tablo: 1
Cinsiyete Göre İstihdam (12+ yaş)

Yıllar	Toplam istihdam	Toplam Kadın İstihdamı	Toplam Erkek İstihdamı	Kadın İstihdam Oranı (%)	Erkek İstihdam Oranı (%)
1980	18.522.322	6.813.509	11.708.813	37%	63%
1985	20.556.786	7.492.733	13.064.053	36%	64%
1990	23.381.893	8.408.141	14.973.479	36%	64%
2000	25.997.141	9.429.736	16.567.405	36%	64%

Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımları Sonuçları.
Not: Genel Nüfus sayımlarına dayanan ekonomik nitelikler 12 ve üstü yaştaki nüfusa göre hesaplanmıştır.

Tablo: 2
Cinsiyete Göre İstihdam (15+ yaş)

Yıl	Toplam İstihdam	Toplam Kadın İstihdamı	Toplam Erkek İstihdamı	Toplam İstihdamda Kadınların Oranı (%)	Toplam İstihdamda Erkeklerin Oranı (%)
1988	17.754.000	5.234.000	12.520.000	29%	71%
1989	18.222.000	5.674.000	12.548.000	31%	69%
1990	18.538.000	5.637.000	12.901.000	30%	70%
1991	19.288.000	5.893.000	13.395.000	31%	69%
1992	19.460.000	5.778.000	13.682.000	30%	70%
1993	18.499.000	4.777.000	13.722.000	26%	74%
1994	20.006.000	5.815.000	14.191.000	29%	71%
1995	20.586.000	5.958.000	14.628.000	29%	71%
1996	21.194.000	6.127.000	15.067.000	29%	71%
1997	21.203.000	5.804.000	15.399.000	27%	73%
1998	21.778.000	6.092.000	15.686.000	28%	72%
1999	22.048.000	6.335.000	15.713.000	29%	71%
2000	21.581.000	5.801.000	15.780.000	27%	73%
2001	21.524.000	5.969.000	15.555.000	28%	72%
2002	21.354.000	6.122.000	15.232.000	29%	71%
2003	21.147.000	5.891.000	15.256.000	28%	72%
2004	19.632.000	5.047.000	14.585.000	26%	74%
2005	20.066.000	5.108.000	14.958.000	25%	75%
2006	20.423.000	5.258.000	15.165.000	26%	74%
2007	20.738.000	5.356.000	15.382.000	26%	74%
2008	21.193.000	5.595.000	15.598.000	26%	74%
2009	21.277.000	5.871.000	15.406.000	28%	72%
2010	22.595.000	6.425.000	16.170.000	28%	72%
2011	24.110.000	6.973.000	17.137.000	29%	71%
2012	24.821.000	7.309.000	17.512.000	29%	71%
2013	25.524.000	7.641.000	17.883.000	30%	70%
2014	25.930.000	7.689.000	18.241.000	30%	70%
2015	26.620.000	8.059.000	18.561.000	30%	70%
2016	27.203.000	8.312.000	18.891.000	31%	69%
2017	28.190.000	8.728.000	19.462.000	29%	71%

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları.

Tablo 1 ve 2'de görüldüğü gibi sürekli olarak erkek istihdamının gerisinde olan kadın istihdamı ve oranları artmamış ancak küçük oranlarda değişiklik göstermiştir. Bu süreçte erkek ve kadın istihdamı oranları arasındaki uçurum derinleşmiştir. 2010 sonrasında küçük bir oranda artma eğilimine girmişse de 2017'de yeniden gerilemiştir. 2010'da "Kadın

İstihdamının Arttırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması" konulu Başbakanlık Genelgesi kapsamında meslek edindirme kurs ve desteklerinin böyle küçük bir artışa neden olması muhtemeldir. Ancak bu uygulamalar ile kadınların istihdam edilişi genellikle kısa süreli, güvencesiz, geçici ve toplumsal cinsiyetçi ayrıma dayalı belli işlerde olmaktadır (KEİG, 2013: 171-176). Nitekim istihdam oranlarında kalıcı ve önemli bir artış gözlenememiştir. Üstelik çoğu Asya ve Latin Amerika ülkelerindeki bir artışa yaklaşmak dahi söz konusu olmamıştır. Kadınların işgücüne katılım oranlarında ise ciddi bir azalma gözlenmektedir. Öyle ki, Tablo 3'te 1955 yılında %72 gibi büyük bir oran ile başlayan süreç 2015'e gelindiğinde %31'5 oranına düştüğü görülmektedir. Cinsiyete göre bakıldığında kadın ve erkek işgücüne katılım oranları arasındaki fark 1955'te %20 civarındayken 2015'te %40'lı rakamlara çıkarak aradaki makası yaklaşık iki katına gelecek şekilde açmıştır.

Tablo: 3
Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım (%)

Yıllar	Kadın	Erkek
Nüfus Sayımlarına Göre (12+ yaş)		
1955	72.0	95.4
1960	65.4	93.6
1965	56.6	91.8
1970	50.3	79.5
1975	47.3	80.9
1988	45.8	79.8
1985	43.6	78.3
1990	42.8	78.2
Hanehalkı İşgücü Anketlerine Göre (15+ yaş)		
1990	34.1	79.7
1995	30.6	77.8
2000	25.5	73.1
2005	23,3	70,6
2010	27,6	70,8
2015	31,5	71,6

Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımları ve Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları.

Tablo: 4
İktisadi Etkinlik Sektörü ve Cinsiyete Göre İstihdam Oranı (%)

Yıl	Kadın			Erkek		
	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1955	96.14	2.32	1.54	70.68	10.95	18.37
1960	95.39	2.75	1.86	66.68	11.79	21.53
1965	95.83	1.56	2.60	64.29	13.02	22.69
1970	90.30	5.12	4.58	55.58	12.36	32.07
1975	89.31	4.25	6.44	56.40	12.06	31.54
1980	87.86	5.53	7.61	44.54	15.85	39.61
1985	86.70	4.48	8.82	43.44	15.50	41.06

Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımları[3] Sonuçları.

[3] *2006 yılında çıkarın Nüfus hizmetleri Kanunu kapsamında Genel Nüfus Sayımından Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine (ADNKS) geçilmiştir. Bu yönteme dayanan toplam nüfusun, eskisine göre yaklaşık 3,7 milyon kişi daha az olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle 2008'de kabul edilen yeni nüfus projeksiyonuna göre işgücü anketi sonuçları, ADNKS'ye göre revize edilmiştir. Bu revizyon 2004 yılına kadar yapılmış fakat daha eski yılları henüz kapsamamıştır. Bu halden 2004 öncesi ve sonrası verileri yıllık olarak karşılaştırırken bu değişimi göz önünde bulundurmak gerekmektedir.*

Kadın istihdamının artmayışında ve işgücüne katılım oralarının bu denli gerileyişinin arkasında birçok sebep yatmaktadır. Öncelikle ekonomik sebepler ele alındığında, etkenlerin başında tarımın ekonomik faaliyetlerdeki yerinin daralması gelmektedir. Kapitalist piyasa ilişkilerinin ve makineleşmenin tarıma girmesi ile kırsal istihdam gerilemeye başlamıştır. 1980 sonrasında ise devletin tarım teşviklerini ve tarımsal sübvansiyonları kaldırması ile tarımsal üretim yapıları çözülmeye başlamıştır. Böylece tarımsal etkinlikler, tarım dışı alana kaymaya ve beraberinde kırsal kesimden kentlere göç artmaya başlamıştır. Tarımın çözülmesi karşısında ihracata dayalı sanayileşme modeli, beklenen istihdamı yaratmanın çok gerisinde kalmıştır. Kırsal alanda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlar, eğitimsizlik, mesleki deneyimlerinin olmaması ve emek piyasalarına girişlerinin kültürel değerleriyle bağdaşmaması nedenleriyle, istihdam dışında kalmaya başlamışlardır (Tansel, 2002: 5). Tablo 4 ve 5'ten anlaşılacağı üzere ağırlıklı olarak tarım sektöründe istihdam edilen kadınların, istihdam oranı önemli ölçüde düşmüştür.

Tablo: 5
Faaliyet Sektörüne Göre Kadın İstihdamı (15+ yaş)

Yıl	Tarım Sektörü (1)	1/5 (%)	Sanayi Sektörü (2)	2/5 (%)	Hizmet Sektörü (3)	3/5 (%)	İnşaat Sektörü (4)	4/5 (%)	Toplam İstihdam (5)
1988	4.018.000	**77%**	448.000	**9%**	752.000	**14%**	15.000	**0,3%**	5.234.000
1989	4.347.000	**77%**	498.000	**9%**	818.000	**14%**	11.000	**0,2%**	5.674.000
1990	4.319.000	**77%**	485.000	**9%**	821.000	**15%**	12.000	**0,2%**	5.637.000
1991	4.553.000	**77%**	486.000	**8%**	844.000	**14%**	11.000	**0,2%**	5.893.000
1992	4.165.000	**72%**	635.000	**11%**	961.000	**17%**	16.000	**0,3%**	5.778.000
1993	3.293.000	**69%**	539.000	**11%**	924.000	**19%**	21.000	**0,4%**	4.777.000
1994	4.154.000	**71%**	590.000	**10%**	1.046.000	**18%**	26.000	**0,4%**	5.815.000
1995	4.269.000	**72%**	555.000	**9%**	1.109.000	**19%**	24.000	**0,4%**	5.958.000
1996	4.419.000	**72%**	576.000	**9%**	1.098.000	**18%**	33.000	**0,5%**	6.127.000
1997	3.939.000	**68%**	642.000	**11%**	1.192.000	**21%**	31.000	**0,5%**	5.804.000
1998	4.130.000	**68%**	637.000	**10%**	1.296.000	**21%**	29.000	**0,5%**	6.092.000
1999	4.209.000	**66%**	720.000	**11%**	1.381.000	**22%**	25.000	**0,4%**	6.335.000
2000	3.508.000	**60%**	730.000	**13%**	1.529.000	**26%**	33.000	**0,6%**	5.801.000
2001	3.780.000	**63%**	703.000	**12%**	1.465.000	**25%**	21.000	**0,4%**	5.969.000
2002	3.674.000	**60%**	817.000	**13%**	1.607.000	**26%**	23.000	**0,4%**	6.122.000
2003	3.447.000	**59%**	762.000	**13%**	1.654.000	**28%**	29.000	**0,5%**	5.891.000
2004	2.565.000	**51%**	787.000	**16%**	1.669.000	**33%**	26.000	**0,5%**	5.047.000
2005	2.367.000	**46%**	822.000	**16%**	1.892.000	**37%**	28.000	**0,5%**	5.108.000
2006	2.295.000	**44%**	824.000	**16%**	2.103.000	**40%**	37.000	**0,7%**	5.258.000
2007	2.288.000	**43%**	827.000	**15%**	2.205.000	**41%**	35.000	**0,7%**	5.356.000
2008	2.354.000	**42%**	838.000	**15%**	2.362.000	**42%**	42.000	**0,8%**	5.595.000
2009	2.446.000	**42%**	862.000	**15%**	2.524.000	**43%**	39.000	**0,7%**	5.871.000
2010	2.724.000	**42%**	966.000	**15%**	2.680.000	**42%**	56.000	**0,9%**	6.425.000
2011	2.944.000	**42%**	1.003.000	**14%**	2.972.000	**43%**	54.000	**0,8%**	6.973.000
2012	2.872.000	**39%**	1.031.000	**14%**	3.350.000	**46%**	57.000	**0,8%**	7.309.000
2013	2.826.000	**37%**	1.109.000	**15%**	3.645.000	**48%**	62.000	**0,8%**	7.641.000
2014	2.533.000	**33%**	1.236.000	**16%**	3.841.000	**50%**	79.000	**1%**	7.689.000
2015	2.527.000	**31%**	1.231.000	**15%**	4.230.000	**52%**	71.000	**0,9%**	8.059.000
2016	2.384.000	**29%**	1.239.000	**15%**	4.606.000	**55%**	83.000	**1%**	8.312.000
2017	2.471.000	**28%**	1.278.000	**15%**	4.897.000	**56%**	82.000	**0,9%**	8.728.000

İhracat sanayinin büyük oranda ithalat girdilerine dayanması, ihracata dayalı büyüme modelinin istihdam yaratmada başarısız olmasının diğer nedenini oluşturmaktadır (Toksöz, 2017: 109). Üretim süreçlerinde gerekli olan ara malların ve yatırım mallarının üretimine yatırım yapılmaması, sanayinin istihdam yaratma kapasitesini zayıflatmıştır. Tablo 4 ve 5'te görüldüğü gibi, kadın istihdamı içerisinden sanayi sektörünün payı küçük artışlar göstermiş ve bu oran %16'nın üzerine çıkamamıştır. Tütün, dokuma ve gıda belli iş kollarında ve sınırlı sayıda istihdamları gerçekleşen kadınların sanayi sektöründe toplam oranı beşte bir civarı değerde sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte, sermayenin küresel ölçekte hareketinin

hızlanması, finansallaşma eğilimi nedeni ile yeni finansal araçların geliştirilmesi, imalat sanayi yatırımlarının giderek azalmasına neden olmuştur. Bunun neticesinde, tablolarda görüldüğü gibi, kadın istihdamı hizmetler sektörüne kaymaya başlamıştır. Özellikle son yıllarda kadın istihdamı ağırlıklı olarak bu sektörde sağlanmıştır.

1990'lı yıllardan itibaren sınırlı olan yatırımların inşaat sektöründe yoğunlaşması ise kadın istihdamı arttırmayan bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Tablo 6'da görüldüğü gibi ağırlıklı olarak erkek emeği talebi yaratan bu sektörde yatırımların yoğunlaşması, kadın istihdamına talep yaratmamıştır. Tablo 5'te yer aldığı gibi, inşaat sektöründe kadın istihdamının oranı en fazla %1'e ulaşmıştır. Her iki tablodan da bu sektörde erkek istihdamın ezici bir çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Sonuçta bu model, üretim yaratmakta başarılı olamamış ve kendini "istihdam yaratmayan büyüme" olarak ortaya koymuştur.

Tablo: 6
Faaliyet Sektörüne Göre Erkek İstihdamı (15+ yaş)

Yıl	Tarım Sektörü (1)	1/5 (%)	Sanayi Sektörü (2)	2/5 (%)	Hizmet Sektörü (3)	3/5 (%)	İnşaat Sektörü (4)	4/5 (%)	Toplam İstihdam (5)
1988	4.230.000	**33%**	2.357.000	**19%**	4.936.000	**39%**	998.000	**8%**	12.520.000
1989	4.292.000	**34%**	2.348.000	**19%**	4.977.000	**40%**	931.000	**7%**	12.548.000
1990	4.372.000	**33%**	2.360.000	**18%**	5.290.000	**41%**	880.000	**7%**	12.901.000
1991	4.659.000	**34%**	2.449.000	**18%**	5.323.000	**40%**	964.000	**7%**	13.395.000
1992	4.553.000	**33%**	2.521.000	**18%**	5.575.000	**41%**	1.033.000	**8%**	13.682.000
1993	4.569.000	**33%**	2.404.000	**18%**	5.534.000	**40%**	1.216.000	**9%**	13.722.000
1994	4.659.000	**32%**	2.704.000	**19%**	5.647.000	**40%**	1.182.000	**8%**	14.191.000
1995	4.810.000	**32%**	2.740.000	**19%**	5.864.000	**40%**	1.213.000	**8%**	14.628.000
1996	4.840.000	**32%**	2.909.000	**19%**	6.053.000	**40%**	1.265.000	**8%**	15.067.000
1997	4.898.000	**31%**	3.074.000	**20%**	6.139.000	**40%**	1.288.000	**8%**	15.399.000
1998	4.909.000	**31%**	3.085.000	**20%**	6.397.000	**41%**	1.295.000	**8%**	15.686.000
1999	4.647.000	**29%**	3.064.000	**19%**	6.663.000	**42%**	1.339.000	**9%**	15.713.000
2000	4.261.000	**27%**	3.080.000	**20%**	7.108.000	**45%**	1.331.000	**8%**	15.780.000
2001	4.309.000	**27%**	3.071.000	**20%**	7.086.000	**46%**	1.089.000	**7%**	15.555.000
2002	3.784.000	**24%**	3.137.000	**21%**	7.377.000	**48%**	935..000	**6%**	15.232.000
2003	3.718.000	**24%**	3.083.000	**20%**	7.517.000	**49%**	936.000	**6%**	15.256.000
2004	3.148.000	**21%**	3.132.000	**21%**	7.364.000	**50%**	941.000	**6%**	14.585.000
2005	2.787.000	**18%**	3.356.000	**22%**	7.736.000	**52%**	1.079.000	**7%**	14.958.000
2006	2.613.000	**17%**	3.445.000	**23%**	7.948.000	**52%**	1.159.000	**8%**	15.165.000
2007	2.578.000	**16%**	3.486.000	**23%**	8.121.000	**53%**	1.195.000	**8%**	15.382.000
2008	2.663.000	**17%**	3.603.000	**23%**	8.134.000	**52%**	1.199.000	**8%**	15.598.000
2009	2.808.000	**18%**	3.269.000	**21%**	8.119.000	**53%**	1.210.000	**8%**	15.406.000
2010	2.959.000	**18%**	3.528.000	**22%**	8.306.000	**51%**	1.376.000	**9%**	16.170.000
2011	3.199.000	**18%**	3.701.000	**22%**	8.614.000	**50%**	1.622.000	**9%**	17.137.000
2012	3.225.000	**18%**	3.719.000	**21%**	8.915.000	**51%**	1.652.000	**9%**	17.512.000
2013	3.189.000	**17%**	3.847.000	**22%**	9.129.000	**51%**	1.720.000	**10%**	17.883.000
2014	2.937.000	**16%**	4.079.000	**22%**	9.393.000	**51%**	1.832.000	**10%**	18.241.000
2015	2.956.000	**15%**	4.101.000	**22%**	9.661.000	**52%**	1.843.000	**10%**	18.561.000
2016	2.920.000	**15%**	4.057.000	**21%**	10.010.000	**53%**	1.904.000	**10%**	18.891.000
2017	2.993.000	**15%**	4.106.000	**21%**	10.350.000	**53%**	2.013.000	**10%**	19.462.000

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları.

Bununla birlikte, Türkiye üretim ve dolayısıyla istihdam sağlayacak olan doğrudan yabancı yatırımları çekmek konusunda da başarısız kalmıştır. Yapısal uyum programlarının titizlikle uygulandığı 1980-1988 döneminde dahi, yatırımlar artmamıştır. Bu süreçte korunmasızlaşarak ucuzlayan işgücünün yatırımları çekmek konusundaki etkisi, yalnızca, yatırımcıların atıl kapasitesini aktive etmelerini sağlayacak şekilde sınırlı kalmıştır (MAR, 2009). 1990'lı yıllardan itibaren finansal liberalizasyonun etkisi ile de sermaye, yatırımlarını spekülatif finansal araçlara yönelterek, istihdam olanaklarını azaltmaya devam etmiştir.

Neoliberal politikaların devletin denetim alanlarını kısıtlamasının gereği olarak, bu yıllardan itibaren başlayıp 2001'den sonra hızlanan özelleştirmeler vasıtasıyla kamunun ekonomik faaliyet alanlarının özel sektöre devredilmeye başlanmıştır. Devletin iktisadi etkinliği açısından önemli olan Tüpraş, Tekel, Erdemir ve Türk Telekom gibi istihdam sağlayan büyük kuruluşlar özel sektöre geçmiştir. Kamunun sabit sermaye yatırımlarının azalması ancak bunun karşısında özel sektör yatırımlarının artmaması emek talebi yaratmamış, aksine özelleşen faaliyet yapılarında istihdam oranlarının azaltılması, hali hazırda karşılanmayan emek arzını arttırmıştır. Üstelik Tekel gibi önemli oranda kadın istihdamı sağlayan bir kurumun özelleşmesi, kadın istihdamını ayrıca olumsuz etkilemiştir (Yeldan, 2008: 92-93).

Demografik yapı da emek piyasasında kadınların durumunu zorlaştırmakta ve istihdamın cinsiyet farkını derinleştirmektedir. Nitekim Türkiye'de düşme eğiliminde olan nüfus artış hızı ve bunun neticesinde ortaya çıkan çok sayıdaki yetişkin nüfus, halen işgücü arzının ve istihdamın önündedir. Bu noktada kadın istihdamı nüfusun yapısından iki şekilde etkilenmektedir. Öncelikle patriarkal denetim nedeni ile erkekler kamusal alana açılırken, kadınlar piyasanın dışına itilmektedir. İkinci olarak da sürekli çalışmaya hazır genç erkek nüfusun varlığından dolayı, işverenler doğum izni, belli sayının üstündeki kadın çalışanlara ulaşıldığında kreş açma zorunluluğu gibi yasaların kadınları koruyucu hükümleri ile bağlı olmamak için erkek istihdam etmeyi tercih etmektedirler (Toksöz, 2017: 111). Nüfus projeksiyonlarına göre, yetişkin nüfusun sayısı 2041'e kadar artacak göründüğünden (Hoşgör & Tansel, 2010: 69), bu faktörün etkisi kısa vadede ortadan kalkmayacaktır.

Tablo: 7
İşgücüne Katılmama Nedenleri İçerisinde Eğitim/Öğretimin Cinsiyetlere Göre Dağılımı (Bin kişi, 15+ yaş)

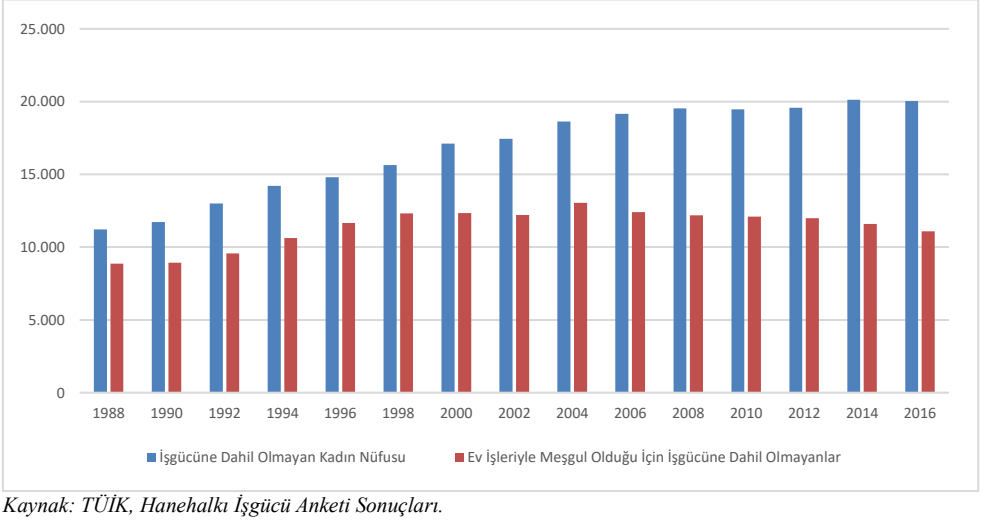
Yıllar	Kadın			Erkek		
	İşgücüne Dahil Olmayan Nüfus	Eğitim/Öğretim Nedeniyle İşgücüne Dahil Olmayan Nüfus	Oran (%)	İşgücüne Dahil Olmayan Nüfus	Eğitim/Öğretim Nedeniyle İşgücüne Dahil Olmayan Nüfus	Oran (%)
1988	11.230	564	5%	3.125	998	32%
1990	11.731	629	5,4%	3.428	1.027	30%
1992	12.999	768	5,9%	3.907	1.430	37%
1994	14.222	933	6,6%	4.269	1.596	37%
1996	14.797	992	6,7%	5.710	1.704	30%
1998	15.639	1.109	7,1%	4.962	1.809	36%
2000	17.108	1.144	6,7%	6.025	1.756	29%
2002	17.455	1.260	7,2%	6.768	1.931	29%
2004	18.624	1.417	7,6%	6.903	2.000	29%
2006	19.164	1.553	8,1%	7.258	2.035	28%
2008	19.526	1.670	8,6%	7.440	2.086	28%
2010	19.466	1.912	9,8%	7.544	2.210	29%
2012	19.581	2.153	11%	7.804	2.256	29%
2014	20.122	2.250	11,2%	8.089	2.220	27%
2016	20.052	2.320	11,6%	8.133	2.220	27%

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları.
Not: 1988-1998 yılları Ekim ayı ölçümlerinden, 2000-20016 yılları toplam yıllık değerlerden derlenmiştir.

Demografik yapı ile ilişki başka bir etkeni, okullaşma ile genç nüfus arasındaki ilişki oluşturmaktadır. Zorunlu öğrenim süreçlerinin uygulanması ve neoliberal politikaların beşeri sermayeyi bir değer olarak ortaya çıkarması ile gençlerin öğrenimde geçirdikleri süre artmaya başlamıştır. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren, tüm öğrenim düzeylerinde okullaşma oranları artmaktadır (Tansel, 2002). Bu nedenle genç nüfus emek piyasalarına

daha geç katılmaktadır. Okullaşma etkeni özellikle kadınlar için ayrıca önemi haizdir. Çünkü erkek emeğinin aksine kadın emeğinin istihdamı, eğitimle doğrudan ilişkilidir. Formel ve düzenli işlerde çalışan kadınların büyük çoğunluğunu eğitim düzeyi yüksek kadınlar oluşturmaktadır. Bu nedenle kadınların eğitime ilgisi artmaktadır. Patriyarkanın bu konuda neden olduğu tüm kısıtlara rağmen kadınlar artarak eğitimden yararlanmaktadır. Nitekim Tablo 7'de görüldüğü gibi eğitim/öğretim nedeni ile işgücüne katılmayan kadınların oranı sürekli olarak artmıştır. Fakat aynı artış, muhtemelen her türlü eğitim düzeyinde istihdam edilme potansiyeline sahip olması nedeni ile erkek işgücü için söz konusu olmamıştır. Fakat yine de eğitimden yaralanan kadınların oranı, özellikle kırsalda, erkeklerin gerisinde kalmaktadır.

Grafik: 1
İşgücüne Dâhil Olmama Nedeni "Ev İşleri İle Meşgul" Olan Kadınlar
(Bin kişi, 15+ yaş)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları.
Not: 1988-1998 yılları Ekim ayı ölçümlerinden, 2000-20016 yılları toplam yıllık değerlerden derlenmiştir.

Son olarak kadın istihdamın üzerinde etkisi olan önemli bir faktör olarak patriyarka gelmektedir. Türkiye'de, ailede/özel ve toplumda/kamusal olmak üzere patriyarkal ilişkiler ve ideolojiler oldukça güçlüdür. Özel patriyarka kadınların işgücüne ve istihdama katılımını çeşitli şekillerde zorlaştırmaktadır. Kadınların sömürüsü piyasadaki (değişim değeri yaratan) emek konusunda eğitim düzeyine ve sınıfsal farklılıklara göre değişiklik gösterirken, ev içi (kullanım değeri yaratan) emek söz konusu olduğunda genel anlamda erkek sömürüsü gerçekleşmektedir. Ev içi alanda yapılan cinsiyetçi iş bölümü neticesinde, kadın ev işleri, çocuk, yaşlı ve hasta bakımından oluşan ev hizmetlerinin, erkek ise ailenin yaşamının idamesinin sorumlusu olarak görülmektedir. Erkekler ev dışında istihdam edilmenin sağladığı avantaj ile kamusal alanda yer alırlarken, kadın ev eksenli özel alan ile özdeşleştirilmiş ve eşler, kız kardeşler/çocuklar, anneler; kocaların, babaların veya erkek

çocukların ücretsiz ev içi emekçileri olmuşlardır. Bu patriyarkal yapı içerisinde ev içi alanda erkeğin otoritesini sarsabileceği korkusu ile kadınların çalışmasını izin verilmediğinden, asıl alanları ev olduğu için kız çocukları ilkokuldan sonra büyük oranda eğitim-öğretimden mahrum bırakıldığından ve ev hizmetlerinin ağırlığından, kadınların emek piyasalarına katılımları sınırlı olmaktadır. TÜİK Hanehalkı Araştırmalarının sonuçlarına göre, ev işleri ile meşgul olduğu için işgücüne katılmayan bir erkek dahi yokken, kadınların katılımını engelleyen en önemli faktör ev işleridir. Grafik 1'den anlaşıldığı gibi küçük bir azalma ile birlikte, işgücüne dâhil olmayan kadınların önemli bir çoğunluğu ev işlerini neden olarak göstermiştir.

Patriyarkanın istihdam üzerindeki etkisi sınıf, dini inanç ve coğrafyaya göre önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Bu hiyerarşi ağırlıklı olarak alt sınıftaki, kırsal kesimdeki ve muhafazakar aile yapısına sahip kadınları etkilemektedir. Kentlerde eğitim olanaklarından yararlanan, mesleki tecrübeleri bulunan orta ve üst sınıflardan kadınlar daha çok istihdama katılırken, kırsal kesimde kız çocuklarının eğitimi tamamlanamamakta ve evlilik tek alternatif olarak sunulmaktadır. Daha alt sınıftan kadınlar evlilik nedeni ile iş yaşamından ayrılmak zorunda bırakılırken, üst sınıftan kadınlar böyle bir zorlamayla karşılaşmamaktadır (Dedeoğlu, 2014: 470). Özellikle muhafazakâr ve geleneksel çevreler, İslam dini üzerinden şekillenen, cinsiyetler arasındaki mekânsal ayrışmayı bozacağı için kadınların istihdamına ve kız çocuklarının üst düzey eğitim kurumlarında öğrenimlerini sürdürmelerine kuşkuyla yaklaşmaktadırlar (Toksöz, 2017: 112). Bu yaklaşımın toplum genelinde çok yaygın olması kadınların emek piyasalarına girişini kısıtlamaktadır. Günümüzde yapılan bir araştırmaya göre, toplum tutum ve davranış eksenli beş ana gruba ayrılmıştır. Bu ayrıma göre kadının istihdamını kocasının onayına bağlayan yeni muhafazakârlar, toplumun %35,5'inin ve kadının iş yaşamında aktif olmasını desteklemeyen geleneksel orta sınıf, toplumun %21.8'ini oluşturmaktadır (İpsos, 2018). Dolayısıyla toplumun yaklaşık %60'ı kadın istihdamının artış hızını olumsuz etkilemektedir.

Özel pariyarka kadar kamusal patriyarka da bu konu üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. 1980 sonrası dönemde kadın istihdamını arttırmak, aile merkezli bakış açısı ve asimetrik toplumsal cinsiyetçi rollerin /açıkça veya üstü örtük kabulü (Sancar & Bulut, 2006: 6) nedeni ile hükümetlerin öncelikli politikası olmamıştır. Çocuk, yaşlı ve hasta bakım sorumluluğu aile merkezli olarak sağlanmakta ve devlet hem özel hem de kamusal alanda bu hizmetleri arttırmamaktadır. Kamu kuruluşlarında açılan ve personel çocuklarına hizmet veren kreş ve gündüz bakım evlerinin sayısı azalmakta, huzur ve bakım evlerinin sayısı ve kapasitesi yetersiz kalmaktadır. Bu konularda hükümetlerin tutumu genel ifadeler ile belirtilmekte ve konuya çözüm adı altında getirilen yasal düzenlemeler sorunu beslemeye devam etmektedir. Örneğin işyerlerinde emzirme odası ve kreş açılması için zorunluluk getiren 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, bu zorunluluğu gebe ve emziren kadınların çalışması şartına bağlamaktadır. Buna göre işyerinde kreş ve emzirme odası açılmasın için 100-150 aralığında kadın istihdam edilmesi gerekmektedir. Bunun pratikteki sonucu ise, iş verenlerin istihdam ettikleri kadın sayısını dondurmalarına neden olmuştur. Bu konuda başarılı sağlaması için yasanın, kadın çalışanlar değil de tüm çalışanlar üzerinden bir kota koyması gerekmektedir (Dünya Bankası, 2003: 25-26).

Tüm bu etkenlerin bileşiminin sonucu olarak da kadın istihdamı sürekli olarak erkek istihdamının çok altında ve genelde de azalan bir eğilimde seyretmiştir. Neoliberal politikalar özellikle Güney Kore, Malezya, Tayland, Filipinler gibi Asya ülkelerinde ve Meksika gibi Latin Amerika ülkelerinde (özellikle bazı sektörlerde kadın çalışanlar %80'ler gibi bir çoğunluğa ulaşarak) istihdamın kadınlaşmasına neden olurken, Türkiye'de iç dinamik farklılıkları dolayısıyla aynı etkiyi yaratamamıştır. Fakat Türkiye'deki kadın istihdamının niteliğini, bu ülkelere paralel şekilde dönüştürmüştür. Bu dönüşüm neticesinde kadınların, esnek ve enformel biçimlerde istihdamları artmaktadır.

3. Kadın İstihdamının Niteliğinde Meydana Gelen Değişimler

Neoliberal politikaların etkisi ile yer kürenin pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de kadın istihdamı esnek ve enformel çalışma ile karakterize edilmeye başlamış ve bu süreç 2000'lerde hız kazanmıştır (Dünya Bankası, 2003: 77). Bu politikalar ile yayılan yeni ve parçalı üretim biçiminde işgücünün bileşenlerinde maliyeti azaltma arayışları, emeğin değerinin baskılanması, istihdamın esnek ve enformel olması ile formüle edilmiştir. İç içe geçmiş bir yapıda olmakla birlikte, enformel çalışma kayıt-dışı ve dolayısıyla sosyal güvenlik sisteminden mahrum güvencesiz çalışmayı içermektedir. Esnek çalışmanın bileşenlerini ise düzensiz, belirli olmayan bir zamanda ve kısmi süreli çalışma, örgütsüzleşme, iş yeri dışında, iş güvencesi olmadan, düşük ücretle çalışma ve taşeronlaşma oluşturmaktadır. 1980 sonrası süreçte bu unsurların her birinin kadın istihdamının niteliğini değiştirdiği görülmektedir.

Bu süreçte istihdamın esnekleşmesi ile kadınlar ağırlıklı olarak ev eksenli ve belirsiz sürelerde ya da kısmi zamanlı olarak çalışmaya başlamışlardır. Tablo 8'de kısmi zamanlı istihdam edilenlerin cinsiyetlere göre dağılımı yer almaktadır. Görüldüğü gibi, toplam kısmi zamanlı istihdamda kadınların payı, erkeklere göre biraz daha yüksek olmakla birlikte genelde yarı yarıya bölünmektedir. Kısmi zamanlı çalışan kadınların, toplam kadın istihdamı içindeki oranı, örneğin 1992'de %47'ye kadar çıkmış, fakat %29'un altına hiç inmeyerek toplam kadın istihdamının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Ancak toplam erkek istihdamı içerisinde kısmi süreli istihdam edilen erkeklere bakıldığın da bu oran düşük seviyede kalmış, %15'lerde seyretmiştir.

Kısmi zamanlı çalışma kadınların sosyal güvenlik sistemin sağladığı haklardan yararlanmasını ciddi anlamda önlemektedir. 2003'te yürürlüğe giren yeni İş Kanunu ile kısmi süreli çalışanların, ancak ay içerisinde çalıştıkları süre kadar sigortalı olabilmeleri sağlanmıştır. Bununla birlikte kısmi zamanlı çalışanlar aynı sıkıntıyı emekli olup yaşlılık aylığı hakkını almak konusunda da yaşamaktadır. Emeklilik haklarını düzenleyen 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu kısmi süreli çalışanların emekliliğini 4857 sayılı İş Kanunu'na atıfla düzenleme getirmiştir. Bu kanunla kısmi zamanlı istihdam edilenlere, pratikte çok da mümkün olmayacak şekilde, emeklilik düzenlenmiştir. Buna göre örneğin haftalık 30 saat çalıştığı varsayımı altında, aylık 16 saat çalışan kısmi süreli bir çalışanın emekli olabilmesi için 450 ay (37,5 yıl) çalışması gerekmektedir. Ancak tam süreli bir çalışan için bu süre 20 yıldır (Mutlu, 2013: 42). Dolayısıyla kısmi süreli istihdam, tam süreli istihdama göre dezavantajlıdır. Türkiye'deki

kısmi zamanlı kadın istihdamına bakıldığın, istihdam edilen kadınların yaklaşık %30'luk bir oranı muhtemelen emeklilikten yaralanamayacaktır. Erkek istihdamının büyük bir çoğunluğu tam zamanlı şekilde gerçekleşirken, kadınların önemli bir kısmı kısmi zamanlı çalışmaktadır.

Tablo: 8
Fiili Çalışma Süresine Göre Haftalık 35 Saatin[4] Altındaki İstihdamın Cinsiyetlere Göre Dağılımı (15+ yaş)

Yıllar	Kısmi Süreli Erkek İstidamı (Bin kişi)	Kısmi Süreli Kadın İstidamı (Bin kişi)	Kısmi Zamanlı İstihdam Edilenler İçinde Kadınların Oranı (%)	Toplam Kadın İstihdamının İçinde Kısmi Zamanlı İstihdam Edilen Kadınların Oranı (%)	Toplam Erkek İstihdamının İçinde Kısmi Zamanlı İstihdam Edilen Erkeklerin Oranı (%)
1988	1.561	1.800	54%	34%	12%
1989	1.631	1.997	55%	35%	13%
1990	1.512	1.996	57%	35%	12%
1991	2.124	2.792	57%	47%	16%
1992	2.438	2.843	54%	49%	18%
1993	2.768	2.066	43%	43%	20%
1994	2.123	2.392	53%	41%	15%
1995	1.855	1.977	52%	33%	13%
1996	2.502	2.400	49%	39%	17%
1997	3.037	2.317	43%	40%	20%
1998	2.329	2.359	50%	39%	15%
1999	3.521	3.073	47%	49%	22%
2000	2.321	2.301	50%	40%	15%
2001	1.794	1.856	51%	31%	12%
2002	1.700	1.893	53%	31%	11%
2003	1.606	1.780	53%	30%	11%
2004	1.771	1.626	48%	32%	12%
2005	1.395	1.502	52%	29%	9%
2006	1.361	1.550	53%	29%	9%
2007	1.801	1.766	50%	33%	12%
2008	1.436	1.669	54%	30%	9%
2009	1.726	2.023	54%	34%	11%
2010	2.362	2.381	50%	37%	15%
2011	2.637	2.663	50%	38%	15%
2012	2.013	2.492	55%	34%	11%
2013	2.631	2.822	38%	37%	15%
2014	2.629	2.725	37%	35%	14%
2015	2.694	2.735	35%	34%	15%
2016	2.582	2.714	34%	33%	14%
2017	2.877	2.983	35%	34%	15%

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları.
Not: Kısmi zamanlı çalışan kadınların sayısı, 17-35 saat arasında yoğunlaşma birlikte haftalık yasal saatin altında ve üstünde önemli bir miktarda istihdam da bulunmaktadır.

Ayrıca 5510 sayılı kanunda 2018'de yapılan düzenleme ile, 2008 yılında kadınlarda 58, erkeklerde 60 olan emeklilik yaşı korunmakla birlikte, 2019'an itibaren 2048'e kadar

[4] *Kısmi zamanlı çalışma süresi 4857 sayılı İş Kanunu'nda "önemli ölçüde az" şeklinde ifade edilmiş fakat net bir sınır belirlenmemiştir. Ancak İş Kanunu'na İlişkin Çalışma Süreleri Yönetmeliği'nde tam süreli çalışmanın 2/3 oranına kadar yapılan çalışmaların kısmi süreli olduğu belirtilmiştir. Haftalık tam zamanlı yasal çalışma süresi 45 olduğundan bu sürenin üst sınırını 30 saat oluşturmaktadır. Dolayısıyla 30 saat ve altındaki süre kısmi zamanlı istihdam olmaktadır. Bununla birlikte işyerinin çalışma saati farklı ise kısmi zamanlı çalışmanın da buna göre belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak TÜİK verileri 30 saat üzerinden bir sınıflamaya tabi tutulmayıp en yakın zamanı 17-35 saat aralığında aldığı için çalışmada 35 saat ve altındaki istihdam sayıları alınmıştır.*

emeklilik yaşının her iki cinsiyette de 65'e çıkarılması öngörülmüştür. 2008'de yapılan düzenlemeye göre kadınların emeklilik için 20 yıl erkeklerin ise 25 yıl sigortalı çalışması gerekmektedir. Bu düzenleme kadınların istihdam piyasalarındaki dezavantajlı konumlarını görece göz önüne almıştır. Ancak 1 Ocak 2019'dan itibaren yapılacak olan düzenlemenin erkekler ile kadınların istihdam biçimlerinin eşitlenmeden emeklilik yaşlarının eşitlemesi kadınların emekliliğini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla ileriki yaşlarda emekli olamama nedeniyle kadınların yoksulluklarının artması muhtemeldir.

Tablo: 9
İşyeri Durumuna[5] Göre İstihdam Edilenlerin Cinsiyetlere Göre Dağılımı
Özel Sektör (Bin, 15+ yaş)

Yıllar	Kadın				Erkek			
	Tarla, bağ, bahçe vb.	Düzenli İşyeri	Sabit olmayan işyeri	Ev	Tarla, bağ, bahçe vb.	Düzenli İşyeri	Sabit olmayan işyeri	Ev
1995	4.253	880	68	182	4.848	5.956	1.804	32
1996	4.583	866	54	110	4.800	6.159	1.908	26
1997	3.572	1.055	34	201	4.639	6.695	1.919	61
1998	4.348	1.117	40	194	4.939	6.653	1.955	33
1999	3.629	1.043	64	334	4.200	6.705	2.112	187
2000	3.497	1.329	70	200	4.170	7.059	2.087	59
2001	3.776	1.273	77	175	4.245	6.989	2.804	27
2002	3.670	1.452	92	214	3.744	7.343	1.585	29
2003	3.439	1.440	80	221	3.662	7.441	1.629	23
2004	2.559	2.203	65	220	3.085	9.825	1.649	27
2005	2.359	2.428	68	253	2.713	10.648	1.574	23
2006	2.283	2.662	70	242	2.539	11.164	1.440	22
2007	2.279	2.802	60	215	2.515	11.419	1.426	21
2008	2.339	2.961	78	216	2.584	11.603	1.394	17
2009	2.433	3.054	66	318	2.721	11.332	1.326	26
2010	2.701	3.271	60	393	2.886	11.968	1.295	20
2011	2.915	3.587	59	412	3.108	12.547	1.448	33
2012	2.845	3.973	57	434	3.125	12.804	1.547	36
2013	2.800	4.271	53	517	3.089	13.200	1.563	32

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları.

Bununla birlikte kadınların düzensiz işlerde ve ev eksenli çalışmada istihdamları artmıştır. Konuya ilişkin Türkiye'de yapılan çeşitli saha çalışmalarından anlaşıldığı üzere yaygın şekilde bir fabrikada yapılan üretimin belirli bir kısmının evde gerçekleştirmek üzere

[5] *Not: 1995-1999 yılları Ekim ayı ölçümlerinden, 2000-20013 yılları toplam yıllık değerlerden derlenmiştir.*
Düzenli işyeri: Belirli bir posta adresi olan ve sabit bir yerde faaliyetini sürdüren bir işyerine bağlı olarak çalışanlar bu grupta değerlendirilmektedir.
Seyyar veya sabit olmayan işyeri: Kişi mahalli idarelerce verilen ruhsat ile veya ruhsatsız, sabit bir işyeri olmaksızın, genellikle gezgin olarak, araçlı veya araçsız (simitçi, işportacı, eskici, milli piyango satıcısı vb.) seyyar olarak mal ya da hizmet satışında bulunuyor ise bu grupta değerlendirilmektedir. Ayrıca, kişi cadde ve/veya sokakların yerel yönetimlerce belirlenen kısımlarında kurulan pazar yerleri veya bunların civarında; sergileme yoluyla yerde veya tezgah üzerinde, motorlu ya da motorsuz araç üzerinde mal veya hizmet satışında bulunuyor ise yine bu gruptadır. Taksi şoförleri, bir firmaya veya işyerine bağlı olmadan çalışan inşaat işçileri, avcılık ve balıkçılık ile uğraşanlar da bu grupta yer alırlar.
Evde: Kişi faaliyetini (kazak örmek, elbise dikmek, elektronik eşya tamiri, çocuk bakıcılığı vb.) kendi evinde ya da bir başkasının evinde gerçekleştiriyorsa bu grupta yer almaktadır.
Düzenli ve sabit bir işyerine bağlı olmaksızın, evlere temizliğe giden kişiler, başkasının evinde çocuk bakıcılığı yapanlar vb. de bu gruptadır.

parça başı çalışma biçiminde görülmektedir. Bu süreçte, "*malzeme, sipariş ya da bitmiş mamul farklı büyüklükte ve yapıda, yasal birer konumu olan şirketlere bireysel tüccarlar ya da diğer aracılar yoluyla, bir taşeronluk piramidinden geçerek akmaktadır*" (White, 2015: 35). Fabrikada üretilen çamaşır makinesi için evde plastik conta kesmek, tekstil atölyesinde imal edilen penyenin işlemelerini yapmak, kazak örmek, el işi oyuncak imalatı, zarf doldurma, el işçiliği ile yapılan (reçel yapmak gibi) üretim, paketleme gibi çeşitli şekillerde ev eksenli çalışma gerçekleşmektedir (Karakoyun, 2007: 18). Tablo 9'dan anlaşıldığı üzere 1995'ten itibaren kadınların evde çalışması artmaktadır. Fakat ev eksenli çalışan erkeklerin istihdamı ise kadınların önemli ölçüde gerisinde kalmaktadır. Düzenli işlerde istihdam konusunda ise erkekler ezici bir çoğunluğu oluşturmaktadır ve düzenli işlerde erkeklerin istihdamı artan bir seyir izlemiştir. Kadınların düzenli işlerde istihdamı çok daha yavaş bir artışta ve az miktarda gerçekleşmektedir.

Ev eksenli çalışan kadınların sayısının Tablo 9'da belirtilenden daha yüksek olma ihtimalini belirtmek gerekir. Çünkü evlerinde, yarı zamanlı veya dönemsel olarak çalışmaları, erkeklerden daha düşük ücret alarak sadece ek gelir oluşturdukları ve hali hazırda ev içi alanda yaptıkları toplumsal cinsiyetin dayattığı işler ile çalışmalarının arasında bir fark olmaması nedeniyle bu kadınlar, kendileri tarafından bile işçi olarak değil, ev kadını olarak tanımlanmaktadırlar (Arat,1997: 109; Atasü-Topçuoğlu, 2010: 115). Bu nedenle ev eksenli çalışan kadınlar görünmezleşmekte ve bu da sayıların olduğundan aşağıda kayıtlanmasına neden olmaktadır.

Bu çalışma biçimi ile kadınlar aynı zamanda kayıtlı sektörlerin dışına itilerek, enformel şekilde istihdam edilmektedir. Ev eksenli istihdam biçimine ek olarak Türkiye'de üç şekilde daha enformel kadın istihdamı sağlanmaktadır; ücretli ev emeği, ücretsiz aile işçiliği ve ev dışında bir üretim biriminde kayıtsız çalışma.

Ücretli ev emeği, ironik biçimde bir yandan kadınların istihdama katılmasının bir sonucu olarak gelişmekte diğer yandan enformel bir istihdam sağlamaktadır. Burada kadınların hangi tarafta olduğunu belirleyen temel unsur sınıf ilişkileri ve eğitim düzeyi olmuştur (Bora, 2018). Daha üst sınıftan ve eğitim düzeyi daha yüksek kadınlar, ev hizmeti, yaşlı ve çocuk bakımı için alt sınıflan ve eğitim düzeyi düşük kadın emeği satın almaktadır. Ancak bu süreç kayıtsız ve dolayısıyla güvencesiz bir ilişki ile gerçekleşmektedir. Ev dışında bir üretim biriminde kayıtsız istihdam ise çeşitli şekillerde gerçekleşebilmektedir. Üretim biriminin faaliyetlerinin ya da çalışanlarının bildirilmediği, sosyal sigorta primi ödemekten kaçınmak gibi nedenlerle belirli bir eşiğe ulaşmayacak şekilde çalışanların sürekli değiştirildiği, kayıtsız bir işletmede çalışma durumlarında emek piyasasında enformel istihdamdan söz etmek mümkündür.

Son olarak ücretsiz aile işçiliği, kadınların enformel istihdamının başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Özellikle tarım sektöründe yaygın olan ücretsiz aile işçiliği, tarımın çözülmesi azalmış olsa halen devam etmektedir. Tablo 10'da görüldüğü gibi 1988'de %70,2 olan bu oran 2017 yılına gelindiğinde %24,4'e düşmüştür. Ancak bu hali ile değerlendirildiğinde bile istihdam edilen kadınların dörtte birinin ücretsiz olarak çalıştığı görülmektedir. Erkeklerde ise bu oran kadınlara göre daima düşük bir seviye kalmış ve son

yedi yılda %5'in üzerine çıkmamıştır. Hiçbir ücretin alınmadığı bu istihdam biçiminde kadınlar yine sosyal güvenlik sisteminin sağladığı haklara erişememektedir.

Tablo: 10
Ücretsiz Aile İşçisi Sayılarının Cinsiyetlere Göre Dağılımı (Bin kişi, 15+ yaş)

Yıllar	Toplam Ücretsiz Aile İşçisi		Toplam İstihdam		Toplam İstihdam İçinde Ücretsiz Aile İşçilerinin Oranı (%)	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1988	3.675	1.687	5.234	12.520	70,2%	13,5%
1989	4.032	1.603	5.665	12.559	71,2%	12,8%
1990	3.929	1.644	5.901	13.128	66,6%	12,5%
1991	4.240	1.888	5.882	13.327	72,1%	14,2%
1992	3.694	2.011	5.792	13.769	63,8%	14,6%
1993	3.036	1.928	4.896	13.783	62,0%	14,0%
1994	3.444	1.933	5.601	14.425	61,5%	13,4%
1995	3.824	2.014	5.976	14.935	64,0%	13,5%
1996	4.026	2.042	6.252	15.296	64,4%	13,3%
1997	3.109	1.973	5.495	15.587	56,6%	12,7%
1998	3.866	1.973	6.376	15.958	60,6%	12,4%
1999	3.250	1.703	5.841	15.665	55,6%	10,9%
2000	3.024	1.635	5.801	15.780	52,1%	10,4%
2001	3.179	1.686	5.969	15.555	53,3%	10,8%
2002	3.034	1.421	6.122	15.232	49,6%	9,3%
2003	2.888	1.250	5.891	15.256	49,0%	8,2%
2004	2.244	1.123	5.047	14.585	44,5%	7,7%
2005	1.923	918	5.108	14.958	37,6%	6,1%
2006	1.859	819	5.258	15.165	35,4%	5,4%
2007	1.855	773	5.356	15.382	34,6%	5,0%
2008	1.927	757	5.595	15.598	34,4%	4,9%
2009	2.045	825	5.871	15.406	34,8%	5,4%
2010	2.260	823	6.425	16.170	35,2%	5,1%
2011	2.472	832	6.973	17.137	35,5%	4,9%
2012	2.460	808	7.309	17.512	33,7%	4,6%
2013	2.403	813	7.641	17.883	31,4%	4,5%
2014	2.149	862	7.689	18.244	27,9%	4,7%
2015	2.154	833	8.058	18.562	26,7%	4,5%
2016	2.065	831	8.312	18.893	24,8%	4,4%
2017	2.127	843	8.729	19.460	24,4%	4,3%

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları.

Kadının enformel istihdamının yaygınlığı günümüze kadar azalmakla birlikte, halen önemli bir büyüklükte bulunmaktadır. Tablo 11'de Sosyal Güvenlik Kurumuna kayıtlılığın, cinsiyete göre değişimi gösterilmektedir. 2000'de istihdam edilen kadınların %70'inin kayıt dışı çalıştığı görülmektedir. Kadının enformel istihdamı bu kadar ciddi bir orandan 2017'de %45'lere kadar gerilemiştir. Ancak kadınların neredeyse yarısı kayıt dışı çalışmaya devam etmektedir. Diğer taraftan erkeklerin oranı kadınlara göre daha iyi bir çizgide gitmiştir. Kadınların ulaştıkları en az oran olan %45, erkeklerin gördüğü en büyük kayıt dışı istihdam oranını oluşturmaktadır. Son dört yılda ise kayıt dışı çalışan erkeklerin oranı %30'un altında seyretmiştir.

Bununla birlikte Sosyal Güvenlik Kurumuna kayıtlılıkta eğitim düzeyinin kadınlar için önemli bir etken olduğu görülmektedir. Ek 1'de görüldüğü şekliyle, eğitim düzeyi düşük kadınların önemli bir kısmı kayıtsız istihdam edilmektedir. Kadınların Sosyal Güvenlik Kurumuna kayıtlılığı ancak yüksekokul veya fakülte mezunu olduklarında artmaktadır. Ancak Ek 2'den anlaşılacağı gibi erkeklerde bu dağılım daha dengeli bir çizgide seyretmektedir. Erkek istihdamının Sosyal Güvenlik Kurumuna kayıtlılığı ilkokul eğitim düzeyinden itibaren yüksek bir oranda bulunmaktadır. Okuma-yazma bilmeyen ve okuma-yazma bilen fakat herhangi bir okuldan mezun olmayan erkek nüfusu kayıt dışı

çalıştırılırken, kadınlarda bu durum yüksekokul veya fakülte eğitim düzeyine kadar devam etmektedir.

Tablo: 11
Sosyal Güvenlik Kurumu Kaydına ve Cinsiyete Göre İstihdam (Bin, 15+ yaş)

Yıllar	Kadın				Erkek			
	Kayıtlı	Kayıtlı Değil	Toplam	Toplam İçinde Kayıtlı Olmayanların Oranı (%)	Kayıtlı	Kayıtlı Değil	Toplam	Toplam İçinde Kayıtlı Olmayanların Oranı (%)
2000	1.750	4.051	5.801	70%	8.781	6.998	15.779	44%
2001	1.578	4.391	5.969	74%	8.508	7.048	15.556	45%
2002	1.683	4.439	6.122	73%	8.539	6.694	15.233	44%
2003	1.691	4.200	5.891	71%	8.513	6.742	15.255	44%
2004	1.658	3.388	5.046	67%	8.130	6.456	14.586	44%
2005	1.790	3.318	5.108	65%	8.610	6.348	14.958	42%
2006	1.948	3.310	5.258	63%	8.882	6.283	15.165	41%
2007	2.103	3.253	5.356	61%	9.212	6.170	15.382	40%
2008	2.326	3.270	5.596	58%	9.648	5.950	15.598	38%
2009	2.445	3.426	5.871	58%	9.504	5.902	15.406	38%
2010	2.667	3.758	6.425	58%	10.154	6.015	16.169	37%
2011	2.943	4.030	6.973	58%	11.028	6.109	17.137	36%
2012	3.350	3.959	7.309	54%	11.785	5.727	17.512	33%
2013	3.668	3.973	7.641	52%	12.478	6.998	19.476	36%
2014	3.964	3.724	7.688	48%	12.900	5.344	18.244	29%
2015	4.347	3.711	8.058	46%	13.336	5.226	18.562	28%
2016	4.634	3.679	8.313	44%	13.461	5.432	18.893	29%
2017	4.839	3.889	8.728	45%	13.774	5.686	19.460	29%

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları.

Kadın istihdamının bu derece enformelleşmesi ve esnekleşmesi, emeğin değerinin düşmesine ve kadınların çok düşük ücretlerle çalışmalarına neden olmaktadır (Tansel, 2000: 6-7). Düzensiz, taşeron firmalar aracılığı ile ve sözleşmeli olarak istihdam edilen kadınlar, bu açıdan işverenin keyfi davranışlarına karşı çok savunmasız bir konumda bulunmaktadırlar. Bu noktada örgütsüzlük, kadın emekçilerin haklarını aramasının önündeki önemli bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim örgütlenemeyen kadınlar ücret pazarlığı yapamamakta ve düşük ücretlerle çalışmaya mahkûm olmaktadırlar.

1980 askeri darbesinin grevleri yasaklaması ve birçok sendikayı kapatması ile başlayan işçinin örgütsüzleştirilme süreci 1982 anayasası ve iş yasasında yapılan değişikliklerin emekçilerin örgütlenme ve eylem hakları ciddi biçimde kısıtlaması ile devam etmiştir. Neoliberal politikaların devletin denetim alanını sınırlaması, emeğin kaderini piyasaya bırakmıştır. Bu ortamda emeğin değerini düşürmek için örgütlenmenin kırılması çabaları işverenler tarafından desteklenmiştir. Örneğin 1998 yılında 123 bin sendika üyesinin, 1999'da 652 bine yakın işçinin işine son verilmiştir (Petrol-İş, 2000: 739, 743). Bu süreçte sendika politikalarının yetersiz kalması, sendikaların etkinsizliği ve hiyerarşik yapıları nedeni ile ihtiyaçlarına cevap bulamayan ve işlerini kaybetmekten korkan emekçiler örgütlenmeden uzaklaşmaya başlamışlardır. Üretim süreçlerinin küçük birimlere bölünmesi de emekçilerin toplumsallaşma ve örgütlenme ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Nihayetinde örgütsüzleşme emekçileri, iş verenlere karşı savunmasız ve kırılgan bir hale getirmiştir. Örgütsüzleşme, tüm emekçilerde olduğu gibi kadın emekçilerin sorunları üzerine politikalar geliştirilmesinde kısıtlayıcı bir fonksiyon olmuştur.

Fakat daha özelde sendikalar kadın emekçiler açısından değerlendirildiğinde, 1980'lerden günümüze kadar, kadınların sorunları karşısında etkin olma ve örgütlenmelerini

sağlama konusunda, erkek emekçilere oldukları kadar duyarlı olmadıkları görülmektedir. Bununla birlikte özellikle esnek ve enformel istihdamda yer alan kadınların yaptıkları işi, iş olarak görmemeleri ve birbirlerinden ayrı birimlerde toplumsallaşmadan çalıştıkları için de örgütlenme pratikleri gelişmemiştir. Bunun sonucunda sendika üyesi kadın çalışanların ve sendika organlarında bu kadınları temsili oldukça sınırlı kalmıştır. Sendikal örgütlerin kadınların yaşadığı sorunlar karşısındaki çabaları, 8 Mart'larda yapılan toplantılar, faaliyetler ve konuşmalarla sınırlı kalmakta ve bu sorunlar sendikaların öncelikleri arasında yer almamaktadır. Bununla birlikte kadınların örgütlenme çalışmaları sendikalar dışında, örneğin yeni istihdam biçimleri ile bağlantılı olarak 1999 yılında kurulan Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Grubu gibi yapılarda sağlanmaya çalışılmaktadır. Daha yakın bir tarihte kadın emeği ve istihdamına dair politikalar üretmek, bunları kamuoyu ile paylaşmak ve kadın ve LGBT örgütlerini aynı platformda toplamak amacı ile Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG) kurulmuştur. Ancak kadınların örgütlenmesine dair tüm çabalar yetersiz bir düzeyde kalmış ve haklarına savunmak adına güçlü kadın örgütlenmeleri sağlanamamıştır.

Neoliberal politikalar ile kadın istihdamının niteliğinde meydana gelen bu olumsuz değişimler, özel ve kamusal patriyarkanın sağladığı zeminde gerçekleşmiştir. Kadınlar, "kadınlık" tanımı üzerinden, ücretli emek piyasasından dışlanmakta ve ucuz, uyumlu, kolay manipüle edilebilen uysal emekçiler olarak sömürüye açılmaktadırlar (Mies, 1998: 68-69). Kadınların bu durumu, neoliberal politikaların amacı olan sermayenin karlılığını iki açıdan arttırmaktadır. Öncelikle, kayıtsız emek sermayeye karşı korunmasız ve zayıftır. Zira vergilendirmenin, düzenlemenin ve devlet müdahalesinin dışında kalan bu görünmez alanda ücretli emekçi, sosyal güvenlikten, iş güvenliğinden yoksun kalmaktadır (Karakoyun, 2007: 18). Kadınlar, ekonomik sistemde yarattıkları değerin farkında olmadıklarından ve birbirlerinden soyut çalışma alanları nedeni ile örgütlenemediklerinden ve haklarını arayamamaktadırlar (Yaman-Öztürk, 2010: 42). Enformel alanda çalışan kadın emekçi, özellikle de evde çalışanlar, sendikalaşmanın ve devletin, örneğin asgari ücret gibi düzenlemelerinden yararlanamamaktadır. Sermayenin karlılığını arttıran diğer yönü ise, emekçinin ücretini kısıtlamasına ek olarak çalışma alanı, yol masrafları, vergi yükümlülüğü, üretim araçlarının yenilenmesi ve korunması gibi maliyetleri ortadan kaldırmasıdır.

Esnek ya da uygulama şekli ile enformel ve ev eksenli çalışma, patriyarka ve neoliberal politikaların birlikte inşa etikleri bir alan olduğundan, kısa sürede yaygınlık kazanmıştır. Bu haliyle kadın emeğinin görünmemesi, maliyetleri düşürmesi anlamında sermayeye, erkeğe olan ekonomik bağımlılığı sürdürmesi ve alanın birincil aktörleri olarak erkekleri göstermeye devam etmesi ile özel patriyarkaya hizmet etmektedir. Ev eksenli çalışmalarda kadınlar, asıl yerleri olan evde bulunup "kadınlık" görevlerini yerine getirirken, evin ekonomisine katkısındaki ağırlığına bakılmaksızın, yalnızca ek gelir sağlamakta ve kocasına ya da babasına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte, ücretleri düşük enformel ve esnek alanda kadın istihdamının ağırlığı, erkek ve kadın ücret uçurumunu derinleştirmektedir. Bu fark da hem özel patriyarka hem de sermayenin lehine bir sonuç olmaktadır.

Kamusal patriyarka ise bu süreçte kadın emeğinin sömürü ilişkilerini engellemeyen ve hatta derinleştiren bir unsur olarak bulunmaktadır. Hükümetlerin öncelikleri arasında

kadının istihdamına dair sorunların yer almaması, mevcut hiyerarşik duruma sessiz kalmaktadır. Fakat daha önce belirtilen 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu kadın istihdamını arttıracakken azaltan bir fonksiyonu yerine getirmesinde ve 4857 sayılı İş Kanunu'nda esnek istihdamı yasallaştırarak normalleştirmesinde olduğu gibi, kadın istihdamı sorununun derinleşmesine neden olmaktadır.

4. Sonuç

Türkiye'nin neoliberal politikalar çerçevesinde izlediği kalkınma stratejisi, özel ve kamusal patriyarka ile birleşerek kadın istihdamı yaratma konusunda başarılı olamamıştır. Tüm ekonomik, demografik ve patriyarkal etkenlerin bileşiminin sonucu olarak da kadın istihdamı sürekli olarak erkek istihdamının çok altında kalmış, oranları artmamış ve işgücüne katılım ise azalan bir eğilimde seyretmiştir. Bununla birlikte neoliberal politikaların, Türkiye'deki kadın istihdamının niteliğini, esnekleşme ve enformelleşme biçiminde değiştirdiği görülmüştür. Az sayıda istihdam edilen kadınların çoğu düzensiz, güvencesiz, geçici ve kayıt dışı işlerde istihdam edilmiştir. Nitekim neoliberal politikaların öznesi emek olmadığından bu politikaları yoksullukla, işsizlik ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile mücadele etmek gibi öncelikleri olmamaktadır. Aksine emek bu politikaların sadece nesnesidir ve bu nedenle emeğin piyasada yaşadığı sorunların bir önemi yoktur. Şu hâlde neoliberal politikaları benimseyen devletler ise kadın istihdamında meydana gelen olumsuz değişimlerin başlıca failleri olmaktadırlar.

Emek piyasasında kadının mevcut konumu, sömürü ilişkilerini arttırmaktadır. Kadınların bu yapının dışına çıkması, toplumsal cinsiyet asimetrilerini ortadan kaldırmak için mücadele edecek örgütlenmelerin güçlenmesini gerektirmektedir. Kadınların ortak iradelerinin temsilcisi olacak bu yapılar, kadınların emek piyasasında yaşadıkları sorunları çözebilmek için hükümetlerin politikalarına etki etmelidir. Kamu politikaları ile cinsiyetlerin eşit şekilde eğitime ve istihdama erişimi sağlanmalıdır. Bunun yanında bakım hizmetlerinin, aile merkezli bakış açısından çıkarılarak kamusal alanda sağlanmalıdır. Çalışma alanlarına dair cinsiyet istihdamını dengeleyecek şekilde yasal düzenlemeler yapılmalı ve bunlar denetimler ile etkinleştirilmelidir. Bununla birlikte özel patriyarka ile mücadele büyük bir öneme sahip olmaktadır. Patriyarkal zihniyetin kırılması için toplumun bilincinin yükseltilmesi gerekmektedir. Bu da eğitimin, çalışma alanlarından aileye toplumsal hayatın tüm alanlarına genişletilmesi ile sağlanabilecektir. Fakat sermayenin karlılığına odaklı neoliberal piyasada ve patriyarkal kalıplar içinde, bunları sağlamak hiç de kolay olmadığından, uzun ve zorlu bir mücadeleyi sürdürmek gerekmektedir.

Kaynaklar

Arat, N. (1997), *Kadınlar Gündemi*, İstanbul: Say Yayınları.

Atasü-Topçuoğlu, R. (2010), "Kapitalizm ve Ataerkillik Erformel Alanda Nasıl Eklemlenir? Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme Mekanizmasının Ev Eksenli Çalışmada İşleyişi", içinde: S. Dedeoğlu & M. Yaman-Öztürk (der.), *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Aykaç-Yanardağ, A. (2010), "Karşılaştırmalı Bir Bakış Açısından Sosyal Güvenlik Reformunun Emek Piyasasına Etkisi", *Toplum ve Bilim*, 118.

Birleşmiş Milletler (2016), "The Case Study on Income and Social Inequalities in Turkey", *Regional Human Development Report*.

Bora, A. (2018), *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Dedeoğlu, S. (2014), "Türkiye'de Yeni Endüstriyel İstihdam ve Kadın İşçiler", içinde: M. Yaman, vd. (eds.), *Emeğin Kitabı*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Dünya Bankası (2003), "Bridging the Gender Gap in Turkey: A Milestone towards Faster Socio-economic Develeopment and Poverty Reduction", *Poverty Reduction and Economic Managemet Unit*, Europe and Central Asia Region.

Harvey, D. (2015), *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, (Çev. A. Onacak), İstanbul: Sel Yayıncılık.

Hoşgör, Ş. & A. Tansel (2010), "2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: Eğitim, İşgücü, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Sistemine Yansımalar", *TÜSİAD-BMNF*.

İpsos (2018), *Türkiye'yi Anlama Kılavuzu*, <http://www.halklailiskiler.com/pdf/Turkiyeyi-Anlama-Kilavuzu-EKitap_1347963063.pdf>, 11.01.2019.

Karakoyun, Y. (2007), "Esnek Çalışma Yoluyla Kadınların İşgücüne Katılım Oranının ve İstihdamının Artırılması: İşkur'un Rolü", *Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi*, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.

KEİG (2013), *Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdamına Yönelik Politikalar*, <http://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/03/genelge-kitap-2013.pdf>, 11.01.2019.

Mandel, E. (2013), *Geç Kapitalizm,* (Çev. C. Badem), Ankara: Versus Kitap.

MAR Mülkiye Araştırma Merkezi (2009), "2008 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı", Makroekonomik Çerçevesinin Değerlendirilmesi, *Kriz Çalışma Grubu*.

Marx, K, (2011), *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, 1. Cilt, (Çev. M. Selik & N. Satlıgan), İstanbul: Yordam Kitap.

Memiş, E. & U. Üneş & B. Kızılırmak (2017), "Kadınların Ev-Kadınlaştırılması: Ücretli ve Karşılıksız Emeğin Toplumsal Cinsiyet Temelli Analizi", içinde: S. Dedeoğlu & A.Y. Elveren (der.), *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mies, M. (1998), *Patriarchy & Accumulation on a World Scale*, London: Zed Books.

Mutlu, E. (2013), "Kısmi Süreli Çalışmanın İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Kapsamında Değerlendirilmesi", *Sosyal Güvence*, 4.

Petrol-İş (2000), *97-99 Petrol İş Yıllığı*, İstanbul: Petrol-İş Yayını.

Polanyi, K. (2009), *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Sosyal Kökenleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Sancar, S. & A. Bulut (2006), *Turkey: The Country Gender Profile*, <https://www.jica.go.jp/english/our_work/thematic_issues/gender/background/pdf/e06tur.pdf>, 11.01.2019.

Seguino, S. (2000), "Accounting for Gender in Asian Economic Growth", *Feminist Economics*, 6(3), 27-58.

Tansel, A. (2000), "Wage Earners, Self Employment and Gender in the Informal Sector in Turkey", *Policy Research Report on Gender and Development*, No. 24.

Tansel, A. (2002), "Determinants of Schooling Attaintment of Boy and Girls in Turkey: Individual, Household and Community Factors", *Economics of Education Review*, 21(5), 455-470.

Tansel, A. (2002), "İktisadi Kalkınma ve Kadınların İşgücüne Katılımı: Türkiye'den Zaman Serisi Kanıtları ve İllere Göre Yatay Kesit Kestirimleri", *ERC Working Papers in Economics 01/05T.*

Toksöz, G. (2017), "Neoliberal Piyasa, Özel ve Kamusal Patriarka Çıkmazında Kadın Emeği", içinde: S. Dedeoğlu & A.Y. Elveren (der.), *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Wallerstein, I. (2011), *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, (Çev. E. Abadoğlu & N. Ersoy), İstanbul: Bgst Yayınları.

White, J.B. (2015), *Para ile Akraba: Kentsel Türkiye'de Kadın Emeği*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yaman-Öztürk, M. (2010), "Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emeği: 1980'lerden 2000'lere", içinde: S. Dedeoğlu & M. Yaman-Öztürk (der.), *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Yeldan, E. (2008), *Küreselleşme Kim İçin?,* İstanbul: Yordam Kitap.

Ek: 1
S.G.K. Kaydına ve Eğitim Durumuna Göre İstihdam Edilenler (Bin, 15+ yaş)

Kadın		Okuma-yazma bilmeyen	Okuma-yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	ilkokul	Ortaokul veya dengi meslek okul	Genel lise	Lise dengi meslek okul	Yüksekokul veya fakülte	İlköğretim	Toplam
Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlı	**2000**	71	13	337	117	396	205	609	2	1.750
	2001	12	9	304	104	328	207	611	4	1.578
	2002	16	9	323	113	331	224	661	4	1.683
	2003	17	10	275	118	316	230	716	9	1.691
	2004	19	15	308	110	323	212	660	12	1.658
	2005	22	19	299	115	321	239	755	21	1.790
	2006	17	22	300	124	327	283	846	28	1.948
	2007	14	25	311	121	371	293	922	47	2.103
	2008	15	32	345	106	396	327	1.038	66	2.326
	2009	26	30	405	101	363	309	1.120	90	2.445
	2010	25	37	465	109	381	322	1.196	133	2.667
	2011	32	49	499	121	407	344	1.324	168	2.943
	2012	33	60	560	140	449	375	1.534	198	3.350
	2013	35	64	627	147	478	408	1.688	220	3.668
	2014	44	65	719	164	487	434	1.770	281	3.964
	2015	50	65	792	194	488	472	1.985	301	4.347
	2016	50	69	802	240	504	500	2.188	281	4.634
	2017	49	82	816	266	530	520	2.329	247	3.964
Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlı Değil	**2000**	1.176	218	2.350	114	103	56	23	12	4.051
	2001	1.253	251	2.562	105	110	61	31	18	4.391
	2002	1.143	244	2.622	147	125	74	43	43	4.439
	2003	1.025	225	2.451	167	135	87	44	66	4.200
	2004	792	222	1.843	157	156	79	50	89	3.388
	2005	728	301	1.684	164	163	95	62	120	3.318
	2006	705	326	1.636	158	174	100	66	145	3.310
	2007	675	339	1.571	128	175	103	59	203	3.253
	2008	657	374	1.561	106	162	100	60	251	3.270
	2009	669	383	1.614	119	165	107	77	291	3.426
	2010	747	428	1.767	121	154	116	75	349	3.758
	2011	791	459	1.890	122	163	116	82	406	4.030
	2012	779	432	1.871	132	159	105	76	404	3.959
	2013	781	403	1.882	142	161	116	74	414	3.973
	2014	741	377	1.726	151	156	101	84	389	3.724
	2015	727	372	1.693	195	158	123	89	354	3.711
	2016	657	376	1.687	245	171	123	101	319	3.679
	2017	682	376	1.771	294	178	150	136	303	3.889

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları.

Ek: 2
S.G.K. Kaydına ve Eğitim Durumuna Göre İstihdam Edilenler (Bin, 15+ yaş)

Erkek		Okuma-yazma bilmeyen	Okuma-yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	ilkokul	Ortaokul veya dengi meslek okul	Genel lise	Lise dengi meslek okul	Yüksekokul veya fakülte	İlköğretim	Toplam
Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlı	**2000**	135	122	4.063	1.163	1.351	755	1.191	3	8.781
	2001	96	110	3.806	1.144	1.263	872	1.209	7	8.508
	2002	90	109	3.620	1.158	1.241	1.004	1.311	6	8.539
	2003	63	67	3.398	1.172	1.285	1.077	1.440	11	8.513
	2004	58	82	3.242	1.106	1.338	926	1.350	28	8.130
	2005	43	107	3.278	1.183	1.325	1.141	1.478	55	8.610
	2006	44	112	3.267	1.232	1.274	1.282	1.593	78	8.882
	2007	37	97	3.353	1.264	1.286	1.366	1.685	123	9.212
	2008	39	106	3.446	1.251	1.313	1.412	1.827	254	9.648
	2009	44	112	3.353	1.777	1.272	1.346	1.904	296	9.504
	2010	49	144	3.515	1.186	1.307	1.382	2.116	455	10.154
	2011	61	170	3.686	1.243	1.401	1.482	2.375	610	11.028
	2012	59	200	3.725	1.286	1.487	1.607	2.670	751	11.785
	2013	67	208	3.792	1.314	1.576	1.695	2.884	941	12.478
	2014	69	186	3.840	1.348	1.579	1.706	3.018	1.155	12.900
	2015	67	175	3.836	1.339	1.610	1.795	3.287	1.227	13.336
	2016	68	170	3.657	1.369	1.558	1.842	3.499	1.268	13.461
	2017	65	182	3.598	1.484	1.627	1.905	3.626	1.287	13.774
Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlı Değil	**2000**	535	355	4.634	674	484	218	71	28	6.998
	2001	538	378	4.529	690	484	275	100	55	7.048
	2002	400	315	4.229	756	489	308	124	71	6.694
	2003	387	305	4.202	780	498	343	134	93	6.742
	2004	381	403	3.716	760	565	299	155	178	6.456
	2005	316	443	3.397	760	540	383	185	322	6.348
	2006	295	447	3.281	741	538	394	189	397	6.283
	2007	264	461	3.150	623	533	395	217	526	6.170
	2008	250	464	2.992	566	485	373	215	604	5.950
	2009	262	464	2.878	542	465	364	219	707	5.902
	2010	261	480	2.854	538	453	359	224	846	6.015
	2011	263	515	2.837	523	461	355	227	926	6.109
	2012	248	474	2.658	466	417	333	213	919	5.727
	2013	226	438	2.483	446	394	305	184	930	5.405
	2014	243	391	2.392	498	400	303	213	904	5.344
	2015	212	342	2.364	606	373	302	231	795	5.226
	2016	204	343	2.418	762	421	343	276	664	5.432
	2017	217	310	2.462	912	442	396	328	619	5.686

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları.